

UN VICAR DE ODESSOS LA TOMIS

Printre inscripțiile existente în colecția Muzeului Național de Anti-chități din București, se află una (L. 826) care provine din *Tomis*, unde a fost găsită probabil cu prilejul lucrărilor pentru lărgirea portului Constanța, din anul 1906. Deși prezintă o deosebită importanță, totuși, din motive necunoscute, prețiosul document epigrafic, descoperit cu o jumătate de secol în urmă, n-a constituit încă obiectul unei cercetări speciale, lucru pe care îl vom încerca în cele ce urmează.

Monumentul este o placă de marmură albă, de bună calitate, cu câteva vine albăstrui, fără nici un decor și cu marginile neregulate, cu excepția celei din stînga, singura tăiată aproape regulat. Dimensiunile plăcii sînt : 0,62 m înălțime, 0,31 m lățime și 0,035 m grosime. Pe una din cele două fețe ale plăcii a fost săpat cu suficientă îngrijire și siguranță, pe spații liniate ușor dinainte (cu excepția r. 1), textul alcătuit numai din cinci cuvinte și tot atîtea rînduri, ale unei inscripții funerare în limba greacă. Înălțimea literelor e de 0,019—0,04 m. Inscripția se păstrează în întregime și e dispusă în așa fel, încît lasă liber la mijloc un spațiu cruciform de circa două ori mai larg în sensul lățimii decît în înălțime (fig. 1). Aci urma foarte probabil să fie sculptată o cruce mare, al cărei contur a fost abia schițat cu un vîrf ascuțit. Faptul ne arată că, împotriva obiceiului mai vechi, păstrat de altfel pînă în ziua de astăzi, după care pietrele funerare se cumpărau sculptate gata de la diferiți *negotiatores lapidarii*, urmînd ea pe spațiul

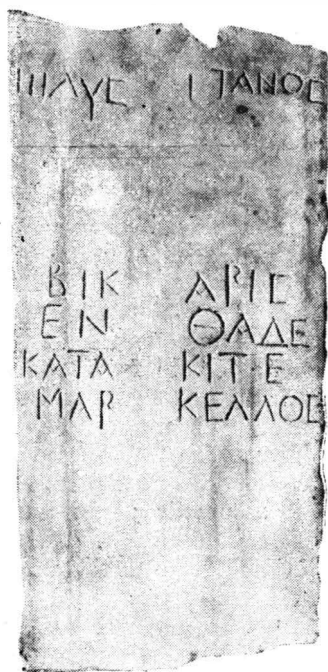

Fig. 1

netezit să se sape de un meșter deosebit legenda funebră¹, existau și cazuri mult mai rare, cînd se săpa mai întii inscripția, iar decorul — pentru monumentul de față simbolul creștin — se sculpta mai tîrziu, fie de același meșter, fie de altul, ceea ce nu s-a mai întîmplat cu placa funerară despre care e vorba.

Textul inscripției e sobru și cit se poate de clar :

Ἰδουσιτᾶνος
βικάρης
ἐνθάδε
κατάκλιτε
Μάρκελλος.

În traducere : „Aici zace Marcellus, vicar de Odessos” (= Varna).

După aspectul literelor, inscripția aparține ultimilor ani ai secolului al V-lea sau, mai probabil, primei jumătăți a secolului al VI-lea, datare ce concordă, după cum se va vedea, și cu conținutul. Ne atrage atenția îndeosebi litera P cu bucla deschisă și terminată în partea de jos cu o codiță, ce amintește litera R, așa cum se vede în rîndurile 2 și 5 ale inscripției noastre, cum se poate observa în monograma de pe discul (talerul) episcopului Paternus² și în alte inscripții din Tomis³, ori din altă parte⁴. Literele A cu bara de legătură frîntă la mijloc, Σ de formă dreptunghiulară, B, K își găsesc de asemenea analogii în inscripții din aceeași perioadă de timp, de la Constanța. Ca excepții apar literele Ω și Υ, din r. 1, prima de formă pătrată, nu rotundă ca de obicei, iar cea de a doua cu bara verticală prelungită în jos. O tendință asemănătoare, de prelungire a hastelor verticale, se observă și la literele P, T și B. O altă observație privind forma este aceea că rîndul 4 depășește spre stînga cu o literă alinierea în sens vertical a celorlalte patru rînduri de jos, aliniindu-se în această privință cu rîndul 1.

Spre deosebire de majoritatea inscripțiilor funerare creștine în limba greacă, cea de față n-are formula de introducere, ἐνθάδε κατόκλιτε⁵, la începutul textului, ci în mijlocul lui. Explicația este că s-a urmărit scoaterea cît mai mult în relief a titlului înalt al defunctului și de aceea s-a așezat acesta mai întii, separîndu-se astfel titlul de nume, prin cunoscuta formulă funerară.

Ἰδουσιτᾶνος, în loc de ὀδουσιτᾶνος, e denumirea greacă mai tîrzie a oricărui cetățean din *Odessos*. În inscripții și texte grecești din perioada clasică și de mai tîrziu, cetatea se cheamă Ὀδησσός sau Ὀδησόπολις,

¹ V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, în ARMSI, t. XXXIV, 1912, p. 534 (38).

² L. Matzulevitch, *Eyzantinische Antike*, Berlin-Leipzig, 1929, pl. 26; I. Barnea, *Discul episcopului Paternus*, extr. din „Analecta”, II, București, 1944, fig. 1, 3 și p. 10.

³ R. Netzhammer, *Die christlichen Allertümer der Dobrudscha*, București, 1918, fig. 26; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja („La Dobroudja”)*, București, 1938, pl. XLIII, fig. 76.

⁴ Cf. M. Alison Frantz, *The provenance of the open Rho in the christian monograms*, în AJA, 33, 1931, p. 222; H. Leclercq, *Chrisme*, în *Dicl. d'archéol. chrét. et de liturgie*, t. III, Paris, 1914, col. 1503 — 1515.

⁵ Ortografie fonetică, în loc de : κατόκλιται.

iar cetățenii ei 'Οδησαίται și 'Οδησηνοί⁶. În epoca romană, ἡ πόλις 'Οδησσ(ε)ῖτων devine *civitas Odessitanorum*⁷, iar un cetățean din *Odessos* este un *civis Odessitanus*⁸, așa cum, de ex., unul din Tomis este un *civis Tomitanus*⁹. Bizantinii îi spun aceleiași cetății 'Οδυσοός¹⁰, 'Οδυσοος¹¹ sau 'Οδύσοος¹². Cuvîntul ὠδυσαίτηνος e o transcriere în limba greacă a epitetului *odessitanus*, păstrînd totuși pe υ, în locul lui η.

Βικάρις e cunoscutul termen latin *vicarius*¹³, trecut în limba greacă, la început sub forma οὐ(ε)κάριος¹⁴ și βικάριος¹⁵, iar mai tîrziu sub cea de βικάρης¹⁶.

Inscripția e deosebit de importantă pentru informația pe care o conține cu privire la existența unui „*vicar de Odessos*”, titlu necunoscut pînă acum în administrația Imperiului roman de răsărit și, după aceea, pentru prezența unui astfel de monument epigrafic nu la *Odessos*, cum ar fi fost de așteptat, ci la Tomis.

Se știe că, în urma noii organizări administrative pe care Dioclețian și, după el, Constantin cel Mare au dat-o imperiului roman, teritoriul acestuia a fost împărțit într-un mare număr de provincii, grupate în 12 *dioceze*, care, la rîndul lor, se uneau în patru *praefecturi*, conduse fiecare de un *praefectus praetorio* (ἑπαρχος πραιτωρίου). În același timp, puterea civilă a fost separată de puterea militară. Cu conducerea civilă a anumitor dioceze era delegat cîte un *vicarius praefectorum praetorio* sau simplu : *vicarius* (βικάριος). Vicarii veneau în grad imediat după prefectii pretoriilor și după comandantii armatei (*magistri militum*), în calitatea lor de funcționari civili depinzînd însă numai de cei dintîi. Dioceza Thraciei, din care făceau parte provinciile : *Europa*, *Thracia*, *Haemimontus*, *Rhodope*, *Moesia Secunda* și *Scythia*, era subordonată prefecturii Orientului (*praefectura praetorio per Orientem*), cu reședința la Constan-

⁶ Pape-Benseler, *Wörterbuch der Eigennamen*, s. v.; E. Diehl, *Odessos* ('Οδησοός), în RE, XVII, 1937, col. 1883 — 1885; G. Mihailov, *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, I, Sofia, 1956, p. 250.

⁷ E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Viena, 1906, nr. 24 și 386; B. Filow, *Monuments antiques au Musée National* (bulg. cu rez. fr.), în „Izvestiia — Société”, III (1912), p. 20, fig. 17. Cf. Chr. M. Danoff, în „Klio”, XXXI (1938), p. 436 — 439; G. Mihailov, *op. cit.*, nr. 59, 61 și 218.

⁸ CIL, III, 12.507 (= 7589); AEM, XVII (1894), p. 206, nr. 92.

⁹ E. Kalinka, *op. cit.*, nr. 128.

¹⁰ Procopiu, *De aedif.*, IV, 11.

¹¹ Theophanes, *Chronographia*, I, Bonn, 1839, p. 549.

¹² C. de Boor, *Nachträge zu den Notitiae Episcopatumum*, în „Zeitschrift f. Kirchengeschichte”, XII (1891), p. 531, nr. 637.

¹³ A se vedea Ch. Lécrivain, *Vicarius*, în DA, t. V, Paris, f.a., p. 820 — 825.

¹⁴ Eusebiu, Ἐκκλ. Ἰστ., X, 6, Migne, P. G., t. XX, 892 B; „Mon. Asiae Min. Antiqua”, IV, The Manchester Univ. Press, 1933, p. 23, nr. 73; SEG, VII, 1934, 1017 etc.

¹⁵ Atanasie al Alexandriei, Ἐπιστ. πρὸς μοναχοὺς etc., Migne, P. G., t. XXV, 701 C; Vasile c.M., Ἐπιστ., 117, 237; *ibidem*, t. XXXII, 533 C, 885 B; Nil, Ἐπιστ., II, 162, *ibidem*, t. 79, 277 B; Socrate, Ἐκκλ. Ἰστ. VII, 12; *ibidem*, t. 67, 757—760. Cf. Du Cange, *Glossarium graec.*, Lugduni 1688, s. v.; SEG, VIII, 1 (1937), 282; H. Grégoire, *Recueil des inscr. gr. chrét. de l'Asie Mineure*, Bruxelles 1922, nr. 293 bis, a.

¹⁶ Cf. pentru analogie : βενεφικάρης. SEG, VI (1932), 12 și VII (1934), 516, 518, 521, 522 etc.

tinopol și se afla sub autoritatea unui *vicarius Thraciae* (βικάριος Θρακίας), cu reședința în același oraș¹⁷.

În cursul secolului al V-lea, separarea celor două puteri, civilă și militară, încetează ici și colo, pe de o parte din cauza conflictelor frecvente dintre reprezentanții lor, pe de alta din cauza atacurilor populațiilor în migrație, în fața cărora se cerea o conducere unitară. Schimbarea pe care o suportă conducerea provinciilor nu e prea clară. În orice caz, treptat, vicarii pierd majoritatea provinciilor, care devin din nou baza administrației. Spre sfârșitul secolului al V-lea și începutul celui de-al VI-lea, există încă vicari și dioceze, dar acestea nu mai sînt decît simple circumscriptii istorice, vicarii văzînd restrîngîndu-se propria lor jurisdicție numai la două-trei provincii¹⁸.

Justinian face o nouă și mare reformă administrativă. Vechile provincii sînt grupate în altele mai mari, conducerea lor încredințîndu-se cite unui magistrat superior, ce poartă diferite nume: *praetor*, *quaestor Justiniani* etc.¹⁹. Vicarii diocazelor, care pînă aci erau intermediarii între guvernatorii provinciilor și prefectii pretoriului, ajung numai niște administratori ai provinciilor în care de mai multă vreme fusese fixată reședința lor²⁰.

Vicarul diocelui Thraciei dispăre încă înainte de Justinian. El e menționat pentru ultima oară în anii 471 — 472. În locul lui apar, către sfârșitul secolului al V-lea, alți doi vicari numiți *vicarii Longi Muri* (βικάριοι τοῦ Μακροῦ Τείχους), dintre care unul cu atribuții civile și depinzînd de prefectul pretoriului, iar celălalt cu atribuții militare, subordonat comandanților supremi militari (*magistri militum*), ambii însărcinați numai cu paza „Zidului celui lung” și a împrejurimilor lui imediate²¹.

În anul 536, provinciile *Scythia* și *Moesia II* sînt desprinse de diocesa Thraciei și puse sub autoritatea unui *quaestor Justinianus exercitus*, investit cu puteri civile și militare și însărcinat, pe lîngă apărarea graniței tot mai mult amenințate a Dunării de Jos, cu conducerea unui teritoriu a cărui întindere apare foarte ciudată, deoarece cuprindea și insulele Ciclade, Ciprul, plus provincia Caria, din Asia Mică. Reședința noului magistrat se află la *Odessos*²².

O încercare de restaurare a vicariatului Thraciei, dar fără provinciile *Moesia II* și *Scythia*, are loc pe la mijlocul secolului al VI-lea. În a doua jumătate a aceluiași secol, se cunosc ultimii trei titulari ai acestui vicariat²³.

¹⁷ *Not. Dignitatum*, Or. XXVI, ed. O. Seeck, Berlin, 1876; Sf. Vasile cel Mare, ep. 237, în Migne, P.G., t. 32, col. 885 B.; N. A. Mașkin, *Istoria Romei antice*, București, 1951, p. 394, 401; G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, ed. 2, München 1952, p. 28 — 29; A. Gitti, *L'ordinamento provinciale dell'Oriente sotto Giustiniano*, BullCom, LX (1932), „Bullet. del Museo dell'impero romano”, III (1932), p. 47 — 51; idem, *Vicario*, în *Enciclopedia Italiana*, t. XXXV, Roma 1937, p. 290.

¹⁸ A. Gitti, *Vicario*, loc. cit.

¹⁹ Idem, *L'ordinamento* etc., loc. cit., p. 59 — 79.

²⁰ L. Bréhier, *Les institutions de l'empire byzantin* („L'évolution de l'humanité”), Paris, 1949, p. 100, 109.

²¹ E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, t. II, Paris, 1949, p. 89 — 90 și 466, nota 2.

²² *Ibidem*, p. 474 — 475.

²³ *Ibidem*, p. 747.

În afară de funcțiile de *vicarius Thraciae* și *vicarii Longi Muri*, pentru prima și singura dată inscripția de la Tomis de care ne ocupăm, ne face cunoscut un „vicar de Odessos”. Pe baza celor cunoscute și abia menționate, cu privire la soarta diocezei Thraciei și a instituției vicariatului în general, presupunem că un „vicar de Odessos” n-a putut apărea mai de vreme de sfârșitul secolului al V-lea, când s-a desființat vicariatul Thraciei, dar nici mai târziu de anul 536, când s-a înființat *Quaestura exercitus*, cu reședința la Odessos. Funcția de vicar de Odessos se va fi creat în momentul în care apar *vicarii Longi Muri*, cu jurisdicția atât de mult limitată față de aceea a vicarului de mai înainte al Thraciei, pe care ei îl înlocuiau. Autoritatea noului vicar se întindea, probabil, asupra restului diocezei Thraciei sau, în orice caz, asupra provinciilor *Moesia II* și *Scythia*. Titlul și l-a luat, desigur, după orașul de reședință, într-un moment în care dioceza Thraciei încetase să mai existe. În orice caz, nu pare ca autoritatea vicarului de Odessos să se fi limitat numai la cetatea de reședință sau numai la provincia *Moesia Secunda*. O dovadă în acest sens poate fi socotită însăși descoperirea inscripției funerare în capitala Scythiei Minor, unde moartea l-a surprins pe conducătorul civil de care depindea și această provincie. Deși foarte puțin probabil, totuși nu este exclus ca prezența plăcii funerare la Tomis să fie pusă în legătură cu strămutarea vicarului Marcellus în capitala Scythiei, în urma înființării, în anul 536, a noii magistraturi cu reședința la Odessos, avînd în frunte un nou titular. La Tomis, fostul vicar și-a păstrat mai departe titlul pe care-l obținuse, deși nu mai îndeplinea funcția respectivă. El nu putea fi nici vicar cu titlul cetății în care se afla, deoarece aceasta era pusă sub autoritatea civilă și militară a *quaestor*-ului de la Odessos.

Din motive necunoscute, placa scrisă dar rămasă neterminată și care urma foarte probabil să fie fixată pe zidul vreunei construcții funerare, n-a fost folosită niciodată. Oricum, față de funcția înaltă pe care o deținuse cel pentru care era destinată, placa așa cum se prezintă astăzi, apare ca un prea modest monument funerar.

O ultimă observație privește numele însuși pe care îl purta vicarul de Odessos. Acest nume se întâlnește și în alte inscripții din aceeași perioadă de timp, de la Tomis²⁴ și Odessos²⁵. El era purtat totdeodată de unii dintre cei mai de seamă demnitari din vremea lui Justinian²⁶. La toți aceștia se adaugă, fără să poată fi identificat cu vreunul din ei, Marcellus, vicarul de Odessos.

I. BARNEA

ОДЕССОСКИЙ ВИКАРИЙ В ТОМИСЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В коллекции Национального музея древностей в Бухаресте находится надпись (L. 826), случайно найденная в Томисе много лет

²⁴ R. Netzhammer, *op. cit.*, p. 98 -- 99.

²⁵ E. Kalinka, *op. cit.*, nr. 360.

²⁶ W. Kroll, *Marcellus*, în RE, t. XIV. 1930, col. 1493, nr. 30 -- 32; E. Stein, *op. cit.*, index, s. v.

тому назад. Она представляет собой мраморную плиту с надгробным текстом на греческом языке, распределенным таким образом, что по середине остается крестообразное, не покрытое скульптурой пространство (рис. 1). Это обстоятельство, как и неровные края плиты наводят на мысль, что памятник пикогда не был использован.

Надпись упоминает о «викарии из Одессоса (Варна)». Это звание было до сих пор неизвестно в администрации Восточной римской империи. Возможно, что подобная должность гражданского характера появилась лишь после исчезновения викариата во Фракии к концу V в. и до учреждения в 536 г. должности известного „*quaestor justinianus exercitus*“, облеченного военной и гражданской властью с резиденцией в Одессосе. Под властью Одессоского викария находились провинции *Moesia Secunda* и *Scythia Minor*. Доказательством этого служит самый факт наличия надгробной плиты в Томисе.

Одессосский викарий Марцелл внезапно умер в столице Малой Скифии при невыясненных обстоятельствах. Надпись, вероятно, относится к периоду между последними годами V века и 536 г. н. э., когда была учреждена „*quaestura exercitus*“ с резиденцией в Одессосе.

UN VICAIRE D'ODESSOS À TOMIS

(RÉSUMÉ)

La collection du Musée National des Antiquités de Bucarest possède une inscription (L. 826), découverte incidemment à Constanța (Tomis), il y a assez longtemps. Il s'agit d'une plaque de marbre dont le texte funéraire, en langue grecque, est disposé de manière à ménager au centre un espace demeuré vierge, en forme de croix (fig. 1). Cette place vacante, ainsi que les bords irréguliers de la plaque font supposer que ce monument, à destination funéraire, n'a jamais été utilisé.

L'inscription mentionne un «vicair d'Odessos» (Varna), titre inconnu jusqu'ici dans l'administration de l'Empire Romain d'Orient. Il est possible qu'une telle fonction, de nature civile, ne soit apparue qu'après la disparition du vicariat de Thrace, vers la fin du Ve siècle, et avant l'institution, en 536, du „*quaestor Justinianus exercitus*“, investi de pouvoirs militaires et civils et résidant à Odessos. L'autorité du vicair d'Odessos s'étendait pour le moins aux provinces de la *Moesia Secunda* et de la *Scythia Minor*. Pour cette dernière, la preuve est faite par la présence, à Tomis, de la plaque funéraire en question.

Marcellus, vicair d'Odessos, fut surpris par la mort dans la capitale de la Scythie Mineure, dans une circonstance inconnue. La date de l'inscription se place sans doute entre les dernières années du Ve siècle et l'année 536 de notre ère, lorsque fut créé la „*quaestura exercitus*“, siégeant à Odessos.